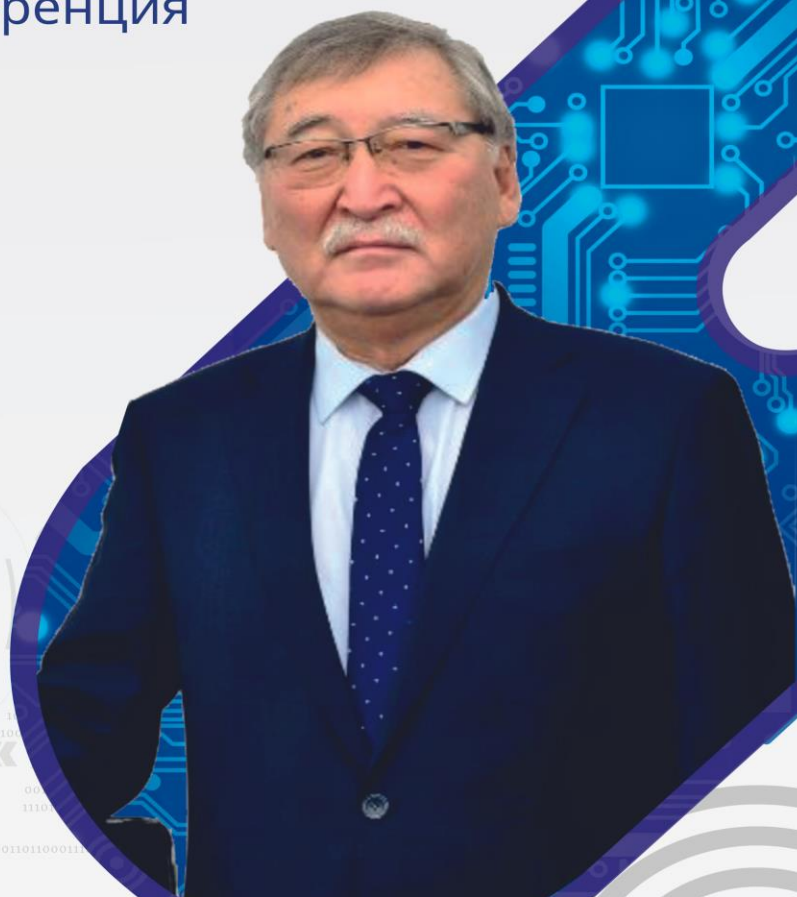

Қазақстан Республикасы Ұлттық инженерлік академиясының
академигі, техника ғылымдарының докторы,
профессор Ахметов Бақытжан Сражатдинұлының 70
жылдығына арналған

«ЖАҢАНДЫҚ ЦИФРЛАНДЫРУ ДӘУІРІНДЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІҢ БІЛІМ БЕРУ ҮДЕРІСІНЕ ИНТЕГРАЦИЯСЫ: СТРАТЕГИЯЛАР, ИННОВАЦИЯЛАР ЖӘНЕ КИБЕРҚАУІПСІЗДІК МӘСЕЛЕЛЕРІ»

атты Халықаралық ғылыми-практикалық
конференция

**Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті**

**Министерство науки и высшего образования Республики Казахстан
Казахский национальный педагогический университет имени Абая**

**Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan
Abai Kazakh National Pedagogical University**

**Қазақстан Республикасы Ұлттық инженерлік академиясының академигі,
техника ғылымдарының докторы, профессор
Ахметов Бақытжан Сражатдинұлының 70 жылдығына арналған
«ЖАҒАНДЫҚ ЦИФРАНДЫРУ ДӘУІРІНДЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІҢ
БІЛІМ БЕРУ ҮДЕРІСІНЕ ИНТЕГРАЦИЯСЫ:
СТРАТЕГИЯЛАР, ИННОВАЦИЯЛАР ЖӘНЕ КИБЕРҚАУІПСІЗДІК МӘСЕЛЕЛЕРІ»
атты
Халықаралық ғылыми-практикалық конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ**

**МАТЕРИАЛЫ
Международной научно-практической конференции
«ИНТЕГРАЦИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ
ПРОЦЕСС В ЭПОХУ ГЛОБАЛЬНОЙ ЦИФРОВИЗАЦИИ:
СТРАТЕГИИ, ИННОВАЦИИ И ВЫЗОВЫ КИБЕРБЕЗОПАСНОСТИ»,
посвященной 70-летию академика Национальной инженерной академии Республики
Казахстан, доктора технических наук, профессора
Ахметова Бахытжана Сражатдиновича**

**MATERIALS
International scientific and methodical conference
«INTEGRATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE INTO THE EDUCATIONAL
PROCESS IN THE ERA OF GLOBAL DIGITALIZATION:
STRATEGIES, INNOVATIONS AND CYBERSECURITY CHALLENGES»
dedicated to the 70th anniversary of the Academician of the National Engineering Academy
of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Technical Sciences, Professor,
Bakhytzhan Akhmetov Srazhatdinovich**

5 сәуір, 2024 жыл

БЕРДІ Д.К., САРБАЕВА М.Т., БЕКБОЛАТ М.С.

ЖАСӨСПІРІМДЕР АРАСЫНДАҒЫ КИБЕРБУЛЛИНГТІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИ АТЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚ-ТҮРІК УНИВЕРСИТЕТІ,
ТҮРКІСТАН, ҚАЗАҚСТАН

Бүгінгі таңда буллинг және кибербуллинг проблемасы өзекті болып отыр. Әсіресе, жасөспірімдер арасында жиі кездеседі. Кибербуллинг әлеуметтік желі арқылы қорлау, қудалау, психологиялық қысым көрсету арқылы болады. Мақалада буллинг және кибербуллинг бойынша зерттеген ғалымдардың еңбектері сараланған. Сонымен қатар, мектептегі кибербуллингтің түрлері, себеп салдарлары келтірілген. Жасөспірімдер арасында кімдер кибербуллингке жиі ұшырайтындығы, және қалай жүзеге асырылатынды қарастырылған. Сондай-ақ, мектепте кибербуллингтің алдын алу бойынша қандай іс-шаралар жасау қажеттілігі анықталған.

Кілттік сөздер: буллинг, кибербуллинг, жасөспірім, қауіпсіздік, интернет.

На сегодняшний день проблема буллинга и кибербуллинга актуальна. Особенно распространено среди подростков. Кибербуллинг – это издевательства, преследования и психологическое давление через социальные сети. В статье выделяются работы ученых, изучавших буллинг и кибербуллинг. Кроме того, приведены виды кибербуллинга в школе, причины и последствия. В нем рассматривается, кто из подростков чаще всего подвергается кибербуллингу и как это осуществляется. Также определено, какие меры следует принять для предотвращения кибербуллинга в школе.

Ключевые слова: буллинг, кибербуллинг, молодежь, безопасность, Интернет.

Today, the problem of bullying and cyberbullying is relevant. Especially common among teenagers. Cyberbullying is bullying, harassment and psychological pressure through social networks. The article highlights the work of scientists who have studied bullying and cyberbullying. In addition, the types of cyberbullying at school, causes and consequences are given. It examines which teenagers are most likely to experience cyberbullying and how it occurs. It also determined what measures should be taken to prevent cyberbullying at school.

Key words: bullying, cyberbullying, youth, security, Internet.

Бүгінгі таңда білім беру жүйесінде қойылған міндеттердің бірі - қауіпсіз ортаны құру болып табылады. «Қауіпсіздік» ұғымы оқушыларды техникалық жабдықтар мен іс-шаралардан ғана қорғау емес, сонымен қатар жайлы психологиялық атмосфераны құруды білдерді. Қауіпсіздік сезімі оқушылардың жалпы психоэмоционалды жағдайына тікелей әсер етіп қана қоймай, олардың дамуының кепілі болып табылады [1]. Осыған байланысты, соңғы уақытта білім беру мекемелеріндегі буллинг және кибербуллинг тақырыптары актуалды болып тұр. «Буллинг» тақырыбы 1970-1980 жылдардан бастап, P. Heinemann, A. Pikas, E. Roland, D. Olweus және т. б. зерттеушілерінің еңбектерінде кездесе бастайды. David A. Lane буллинг және буллингтің түрлері туралы ақпараты ғалымдардың осы проблеманы зерттеуге назарын аударды. E. Roland пен E. Munthe де осы мәселені қарастырудың негізгі тәсілдерін сипаттаған [2]. Аталған проблеманы зерттеу мен оны шешудің жолдары әлем елдерімен қатар, Қазақстан да танымал болып келеді.

Мектептегі буллинг-бұл адамның еркіне қарсы тікелей физикалық және ауызша агрессия арқылы) немесе жанама (қауесет пен өсек тарату, елемеу, қабылдамау, баланы басқа баланың немесе балалар тобының қудалауы) екінші адамның әсер етуі [3]. Осы анықтамаға сүйене отырып, алдын-алудың тиімді әдістерін құру мақсатында мектептегі буллинг ерекше назар аударуды қажет етеді, сонымен қатар, білім беру ортасының

қауіпсіздігіне тікелей әсер етеді. Жоғарыда айтылғандай, қорқытудың екі түрі бар: тікелей (физикалық) және жанама немесе әлеуметтік агрессия деп аталады. Бұл мінез-құлықтың өзіндік ерекшеліктері: жас, гендерлік және басқа психологиялық заңдылықтар бар [4]. Осы тақырыптағы зерттеулердің көпшілігі бұзақылардың жеке ерекшеліктерін анықтауға бағытталған, бірақ бұзақылардың нақты қандай мақсаты бар деген сұрақ ашық болып қалады: олар осылайша үстемдік етуге, айналасындағылар арасында бедел мен танымалдылыққа ие болуға тырысады ма, әлде бұл «ойын-сауықтың» белгілі бір түрін білдіреді.

Зерттеулерге сүйене отырып, жасөспірім ұлдар физикалық агрессияның көріністеріне көбірек бейім екендігі анықталды, ал жасөспірім қыздар басқа адамдардың жағымсыз сыртқы бағалауларында, қауесеттердің таралуында және т. б. көрінетін ауызша сөйлеуге бейім болды [5]. Мектепте буллингтің екі түрі кездеседі: 1. Мектептегі физикалық қорқыту-бұл соққыларда, соққыларда және басқа дене жарақаттарында көрінуі мүмкін тікелей, мақсатты физикалық әсер 2. Психологиялық мектептегі қорқыту-бұл жәбірленушінің психикасына әсер ету мақсатында жасалатын зорлық-зомбылық, бұл психологиялық жарақаттардың дамуына әкелуі мүмкін. Буллингтің бұл түрі жәбірленушіге ыңғайсыздық туғызу және сенімсіздік сезімін дамыту мақсатында ауызша қорлау және/немесе қорқыту, қудалау, қорқыту түрінде көрінеді. Сондай-ақ, осы тақырып контекстіндегі психологиялық әсер ету формасына мыналар жатады: ауызша қорқыту (мысалы: қорлайтын есім-лақап ат, қорлау, қорлайтын, қорлайтын қауесеттерді тарату және т. б.); қорлайтын қимылдар немесе әрекеттер (мысалы, жәбірленушіге немесе оның бағытына түкіру); қорқыту (жәбірленушінің мінез – құлқына әсер ету және қорқыныш пен сенімсіздік сезімін тудыру үшін агрессивті дене тілі мен дауыс интонациясын қолдану); оқшаулау (жәбірленушіні оқушылардың бір бөлігі немесе бүкіл сынып әдейі оқшаулайды, қуып жібереді немесе елемейді); кибербуллинг-электронды құрылғылар, интернет-ресурстар арқылы қорлау (суреттер мен фотосуреттерді компаға келу, ат қою, қауесет тарату және т.б.) [4]. Мектептегі буллинг терминіне кибербуллинг термині де қосылды.

Мектептегі психологиялық қорлаудың құрбандары көбінесе мынадай оқушылар болып табылады: нашар оқитын оқушылар; үздік оқушылар; мұғалімдердің сүйіктілері; ата-аналардың гипер-қамқорлығындағы балалар; ұжымнан бөлетін аурулардан зардап шегетін балалар; электрондық құрылғылар бойынша жағалықтардан артта қалған балалар; ең қымбаты электронды құрылғыларды ұстайтын балалар; вундеркинздер .

XXI ғасырда ақпарттық технологияның дамуына орай, кибербуллинг немесе интернет-қорлау құбылысының пайда болуына әкелді. Біздің елімізде бүгінгі күні мектептегі қорлаудың алдын алуға және тоқтатуға бағытталған жұмыс барлық жерде жоспарлы түрде жүзеге асырылмайды,, сондықтан бұл мәселені қарастыру өте маңызды және өзекті болып қала береді. Кибербуллинг және оның түрлері, себеп-салдарлары туралы отандық ғалымдар А.Б.Избасова, Д.Б.Бугибай, М.Б.Муратханова, С.К.Күмісбеков, Г.Жуматова және т.б. [6], Ресейлік И.С.Кон, С.Н.Рудиколопов, В.С. Собкин, С.В.Кривцова, А.А. Бочавер , К.Д. Хломов және т.б., [3], сондай-ақ шетелдік J. Varela, A. Masalha, H. Zhang ,C. Chen , E.Venter , E. C. Du Plessis және т.б. ғалымдардың еңбектерінде зерттелген [7].

Жоғарыдағы ғалымдардың пікірлеріне сүйене отырып, Кибербуллинг-бұл бір адамның немесе топтың жәбірленушіге қарсы қасақана, жүйелі агрессивті мінез-құлқы, ол өз кезегінде психологиялық зиян келтіру мақсатында жедел хабар алмасу қызметтері, әлеуметтік желілер мен электрондық пошталар, веб- сайттар арқылы жүзеге асырылатындығын анықтадық. Сонымен қатар, кибербуллингке белгілі бір психологиялық

ахаулары бар адамдар қатысады. Кибербуллингте қуғыншы, жәбірленуші және бақылаушылар сынды үш рөл кездеседі. Қуғыншы-бұл импульсивті және өзін-өзі растағысы келетін, көшбасшылық қабілеті бар, агрессивті мінез-құлық көрсете алатын, бірақ жанашырлық танытпайтын адам. Көбінесе жәбірленушілер адамдармен қарым қатынасқа аз түсетін, кез келген нәрсеге ренжуге бейім адамдар болып келеді. Бақылаушылар көбінесе қорқыныш, дәрменсіздік сезімін сезінеді, бірақ та қуғыншыны қолдайды.

Интернеттегі шабуылдар үздіксіз тәулік бойы жасалуы мүмкін, бұл адамға өзін қауіпсіз сезінуге мүмкіндік бермейді. Тәуліктің кез келген уақытында хабарламалар мен түсініктемелердің келуі бұл адамға жасына, ұлтына, жынысына, тұрғылықты жеріне дініне, әлеуметтік мәртебесіне, материалдық әл-ауқатына және т. б. қарамастан қатты психологиялық қысым жасайды. Сондай-ақ, интернет желісіндегі кибербуллинктің анонимді түрде болуы да, яғни кімнің жасап жатқанын білмеуі, адамға қорқыныш пен үрей туғызады. Физикалық зорлық-зомбылықтан айырмашылығы, эмоционалды зорлық-зомбылықтың әсері ұзақ мерзімді перспективада психологиялық жағдайы мен денсаулыққа әсер етеді. Эксперттер кибербуллинктің құрбандарына ортақ үш факторды анықтайды: дәстүрлі емес жыныстық бағдар; нақты сыртқы белгілер (тым арық, толық, ұзын және т.б.); желідегі шамадан тыс белсенділік.

Кибербуллинг жасаудың негізгі себептері: артықшылық пен көшбасшылыққа деген дұшпандық ұмтылыс, көбінесе жеке қасиеттер және бейімділіктер негізсіз; ұжымдағы қылмыскерлер тобының мойындауына қол жеткізу ниеті; әлеуметтік топ ішіндегі қызғаныш, жасырын бәсекелестік; өзін төмен сезіну және басқа адамның есебінен өзін-өзі көрсетуге деген ұмтылыс; зерігу, көңіл көтеруге және ойнауға деген ұмтылыс; кек алу немесе қорқыныш: қорқытудың құрбаны болмау үшін олар көбінесе белсенді, болжамды күшті топқа қосылады; мәдениетаралық қақтығыстар: мәдениеттегі, дәстүрлердегі, тілдегі ұлттық айырмашылықтар, типтік емес көрініс; жеке дағдарыс: махаббат қатынастарының үзілуі, достық, жеккөрушілік пен қызғаныш сезімі, сәтсіздіктер, қателіктер.

Сондай-ақ, кибербуллинктің ықтимал әсерлерінің арасында зерттеушілер келесі салдарларды ажыратады: жәбірленушінің психологиялық сипаты: өзін-өзі бағалаудың төмендеуі, депрессия, агрессивті мінез-құлық, мазасыздық, сенімсіздік, көңіл-күйдің жиі өзгеруі, ұялшақтық, қорқыныш, суицидке бейімділік. Кибершабуылдар бірқатар ауыр зардаптарға әкеледі. Адамның психикасы жойқын соққыға түседі. Адамның психикалық денсаулығы: адамда депрессия, ыңғайсыз, өзіне ақымақ немесе ашуланғыш болып көрінеді, хоббиінен ұяла бастайды немесе оларға деген қызығушылығын жоғалтады. Тіпті барлық көрсеткіштер бойынша физиологиялық тұрғыдан сау денеде ахау пайда болады: шаршау, ұйқының бұзылуы немесе іштің ауыруы және бас ауруы сияқты белгілерді көрсетеді. Интернеттегі қорлау адамды ұзаққа созылған депрессияға ұшыратуы немесе өз-өзіне қол жұмсауға дейін алып келеді. Әрине, кибербуллинктің құрбандары психологиялық қолдауды қажет ететін халықтың ең осал топтары болып табылады, бірақ сонымен бірге қорқыту теріс әсер ететін қақтығысты қоздырушыларға, ізбасарлар мен бақылаушыларға да назар аударған жөн.

Біз зерттеуімізде жүргізген сауалнаманың көрсеткішін талдасақ, сауалнамаға қатысушылардың 93% жеке аккаунттары бар және күн сайын әлеуметтік желіні пайдаланатындықтары анықталды. Респонденттердің ішінде кибербуллингке 70%, физикалық қорлауға 45% ұшырағандары белгілі болды. Сауалнамаға қатысқандардың жартысы қорқытуға немесе кибербуллингке куә болды, ал кейбіреулері өздері агрессор рөлін атқарды, сонымен қатар әрбір үшінші пайдаланушының жасырын ниеттерге

арналған жалған парағы бар, бұл басқа адамдарға жасырын, жасырын бақылау фактісін растайды. Сауалнама нәтижелерін талдауда мына нәрсеге аса назар аудару қажеттігін байқадық. Жәбірленуші де, куәгер де жәбірленушінің сыныптастары жасаған жалған аккаунтты, қандай да бір себептермен бөгде адамдар жасаған немесе қандай да бір бөтен адамның ресми аккаунтынан ажырату үшін әрдайым мүмкіндіктерге ие бола бермейтінін ескеру қажет, ол өз кезегінде мектепшілік кибербуллинг үдеуіне алып келеді. Дәл осындай тенденция алаяқтық жағдайында сақталады. Бұл құрбандар мен куәгерлер қателеседі және асыра сілтейді дегенді білдірмейді. Бір жағынан, олар қудалаушыларды тікелей тану негізінде қорытынды жасай алады. Екінші жағынан, мүлдем бейтаныс адамдар белгілі бір мектеп оқушысына зиян келтіруге онша қызығушылық танытпайды деп ойлау орынды, өйткені оған қарсы қуғын-сүргінге ұшыраған сыныптастарының біріне қарағанда. Осы нәтижелерді қарастырған кезде абай болу керек.

Алайда, осы пайымдауларды ескере отырып, біз басқа көрсеткіштерді де көреміз. Жәбірленушіге қатысты төрт форманың екеуінде жалған аккаунтты қолдануды қарастырған кезде (жәбірленушіге әлеуметтік желілер мен блогтарда жағымсыз пікірлер қалдыру үшін жалған аккаунттар құру және жәбірленушінің жасаған мазмұнының рейтингін төмендету арқылы жәбірленушіге ұнамсыз пікірлер қалдыру), максималды жиілік арандатушылардың жауаптарында байқалады. Мұны арандатушыларға бағытталған сұрақтар арандатушылардың қандай да бір жолмен әрекет етуге шақырғанына немесе шақырылмағанына байланысты және бұл қоңыраулардың іске асырылғанын көрсетпейтіндігімен түсіндіруге болады. Мүмкін, қоңыраулардың белгілі бір пайызы тек сөзбен қалды және сол себепті құрбандар мен куәгерлерге жете алмады.

Жалған аккаунттармен байланысты қалған екі формада жәбірленушілер максималды жиілікті көрсетеді, бірақ егер жалған аккаунттарды қолданған жағдайда, жақын қарым-қатынасқа түсіп, оны жәбірленушіге қарсы қолдану үшін, барлық рөлдерде ұсыну жиілігі салыстырмалы болса, онда жәбірленушіге жалған аккаунтпен қорлау мен қорқыту жіберілген жағдайда айырмашылық осы форманың көріністері арасындағы ұсыну жиілігінде жәбірленуші рөлінде, қалған рөлдердегі көріністер маңызды болып көрінеді. Кибербуллинктің ерекшелігін ескере отырып, интернет кеңістігінде қорлаудың алдын алу шараларын қабылдау қажет, оған келесі ұсыныстарды жатқызуға болады: 1. Әлеуметтік желі профилін жабық етіп жасау және тек достарыңызға негізгі қол жетімділік; 2. Құпиялылықты сақтау және жеке мәліметтеріңізді жарияламау; 3. Желіге енгізілген ақпаратты қадағалау. Мазмұнды мөлшерлеу және сүзу; 4. Суреттермен хабарламалар жібермеу немесе қорлайтын сипаттағы мазмұнды жарияламау; 5. Агрессияға жауап бермеу және кек алмау; 6. Кіріс теріс хабаршыларды елемей және бұғаттау; 7. Пікір қалдыра алатын адамдардың тізімін басқару.

Жоғарыдағы кибербуллинктің алдын алу үшін мектепте арнайы іс шаралар құру және жүзеге асыру қажеттілігін тудындайды. Daniel J. Naught зерттеуі мектеп мекемелерінде қорқытудың алдын алу бойынша 82 бағдарламаны қарастырды. Осы бағдарламалардың ішінде мыналарды бөліп қарастырсақ болады [8]: 1. Д. Олвеус буллинктің алдын алу бағдарламасы (the Olweus Bullying Prevention program); 2. Позитивті әрекет бағдарламасы (the Positive Action program); 3. «Құрметке қадамдар» бағдарламасы (Respect-ке қадамдар); 4. Баламалы ойлау тәсілдерін насихаттау (Promoting Alternative Thinking Strategies); Жоғарыда аталған бағдарламалардың әрқайсының өзіндік ерекшелігі мен мақсаты бар, және де осы бағдарламаларды метептегі кибербуллинктің алдын алуда басшылыққа алу қажет. «Позитивті іс-қимыл бағдарламасы» мақсаты-балалардың «жағымды іс-әрекет» дағдыларын үйрету және қалыптастыру. Оқушылар үшін «жағымды

әрекеттерді» жүзеге асырудағы жеке мақсаттарға мыналар жатады: жағымды мінезді қалыптастыру және дамыту, өзін және оның ерекшеліктерін жақсы түсіну, сонымен қатар басқаларға білім алуға мүмкіндік беру, яғни басқаларға төзімділікті дамыту. Осы бағдарлама аясында ата-аналардың мінез-құлқына қатысты ұсыныстар беріледі. Ата-аналар үйдегі жүктемелерді азайту және балаларға «тиімді оқушы» болуға көмектесу арқылы үйде оң оқу жағдайына жағдай жасауы керек. Бұл бағдарлама, сөйлеу қабілеті бұзылған және арнайы білімге мұқтаж оқушылар үшін қолайлы.

«Құрметке қадамдар» бағдарламасы Д. Олвеус бағдарламасына ұқсас. Алдын алудың бұл әдісі бұзақылық санын азайтады: 1. Мектеп мұғалімдері мен қызметкерлерінің хабардарлығын арттыру; 2. Әлеуметтік жауапкершілікті ынталандыру; 3. Қорқытумен күресу үшін әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды үйрету және салауатты қарым-қатынас қалыптастыру. Осылайша, «Құрметке қадамдар» оқушылар мен мұғалімдердің жалпы әлеуметтік құзыреттілігіне байланысты дағдыларды дамытуға бағытталған.

Ал «Ойлаудың баламалы тәсілдерін ілгерілету» бағдарламасының негізгі міндеті балаларды мінез-құлықты бақылауға, эмоцияларды бақылауға, ішкі реттеуді дамытуға, оң өзін-өзі бағалауды қалыптастыруға үйрету, сондай-ақ тұлғааралық мәселелерді шешуге үйрету болып табылады. Мектепте сабақ өткізуден басқа, оның барысында балаларға нақты білім беріледі, сонымен қатар оқушылар үйде алған дағдыларын пысықтауы үшін ата-аналарды осы процеске тарту қарастырылған [8].

Қорыта келе, кибербуллинг мәселесін психологиялық-педагогикалық талдау негізгі мынадай мәселелерді тұжырымдауға мүмкіндік береді: 1. Пайдаланушыларда цифрлық гигиена қалыптастыру және дамыту; 2. Мектептегі Интернет желісінде жауапты мінез-құлықты тәрбиелеу. 3. Психологиялық-педагогикалық әдістерді қолдана отырып, жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқының алдын алу. 4. Отбасындағы балалардың зорлық-зомбылығының алдын алуға бағытталған ұйымдастырушылық-педагогикалық жағдайлар жасау. 5. Оқу-тәрбие процесіне қатысатын барлық субъектілердің – педагогтардың, тәрбиешілердің, білім алушылардың ата-аналарының және т. б. келісілген жұмысы. 6. Құқықтық сауатсыздықты, оның ішінде мүмкін емес ақпаратты таратқаны, қорлағаны, интернет-желілерде қорлағаны және т. б. үшін жауапкершілік саласында жою. Осылайша, мектептегі киберқауіпсіздіктің қалыптастыруға болады деп қортындылаймыз.

Бұл зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті есебінен қаржыландырылады (грант AP19679127).

Әдебиеттер

1. Smith P.K., Mahdavi J., Carvalho M., Fisher S., Russel S., & Tippett N. Cyber bullying: Its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child and Psychiatry*, 2008, №49, 376-385.
2. Лэйн Дэвид А. Школьная травля (Буллинг) // *Детская и подростковая психотерапия* / Под ред. Дэвида Лейна и Эндрю Миллера. 2001. С. 240-274.
3. Бочавер А.А. Опросник риска буллинга (ОРБ) / А.А. Бочавер [и др.]. *Вопросы психологии*, 2015, №5. С. 146-157.
4. Кон И.С. Что такое буллинг и как с ним бороться // *Семья и школа*. 2006. № 11. С. 15-18.
5. Volkova E. N., Volkova I. V. Cyberbullying as a method of social addressing teenagers on the bullying situation. *Vestnik Minskogo universiteta = Vestnik of Minin University*. 2017; 3: 11. DOI: 10.26795/2307-1281-2017-3-17

АКАТАЕВ Н.Н., АЛИМСЕИТОВА Ж.К. Кибербезопасность облачных инфраструктур в банковской сфере	783
АМАНБАЙ М.А., ЕСКЕРМЕС Т.Е., АСЫЛХАНОВ А.Т. Киберқауіпсіздік саласындағы шешім қабылдауды қолдау жүйелері үшін машиналық оқыту алгоритмдерін қолдану	788
АРЗИЕВА Ж.Т., МАХСУДОВА Д.У., АРАЛБАЕВ И.А. Современные решение в системах требующих строгой аутентификации	793
АСАНОВ А.Ж. Применение метода LSB в целях защиты авторских прав на цифровые изображения	797
АСҚАР Ш.Б., САНТЕЕВА С.Ә., АБДУРАИМОВА Б.К. Веб қосымшалардың осалдылықтарына шолу	801
АСЫЛХАНОВ А.Т., АМАНБАЙ М.А., ЕСКЕРМЕС Т.Е. Разработка метода оценки качества маскирующих шумовых помех на основе тестов NIST	805
АТЫМТАЕВА Л.Б., АБДРАХЫМ А., ТОКТАР Ш. Система автоматического форматирования наукометрических данных	809
БАЙСПАЙ Г.Б., МУСИРАЛИЕВА Ш.Ж. Әлеуметтік желілердегі қылмыстық ақпаратты тарату тораптарын сәйкестендіру	815
БЕРДІ Д.К., САРБАЕВА М.Т., БЕКБОЛАТ М.С. Жасөспірімдер арасындағы кибербуллингтің педагогикалық аспектілері	821
ДАНИЯРОВ О.А., АЙМИЧЕВА Г.И. Метод электронной аутентификации с использованием qr-кода и отр для систем управления курсами	826
ЕРЕМБЕТОВ Д.М., АЛИМСЕИТОВА Ж.К. Обеспечение безопасности в образовательной сфере: роль систем электронного документооборота	832
ЕСКЕРМЕС Т.Е., АМАНБАЙ М.А., АСЫЛХАНОВ А.Т. Динамические байесовские сети в контексте обнаружения атак типа dos	837
ЖАЙШЫЛЫҚ Г., ҚУАНДЫҚ Н.Е. Кибербезопасность в образовательной среде	841
ЖУМАДИЛОВА М.Б. Защита информации в корпоративных информационных сетях	845
ЖУМАДИЛОВА М.Б., БАЙСАГЕНОВ Н.Т. Күштік бөлімшелердің қызметінде қазіргі заманғы ақпараттық технологияларды қолданудың ақпараттық қауіпсіздігі мәселесін зерттеу	849
ЖУНИСОВ Н.М., ИСАКОВ Д. Қашықтықтан оқыту кезінде ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету шараларын зерттеу	852
ИБАДУЛЛА С.И., ҚҰЛМЫРЗАЕВ Н.С., ТЕМІРБОЛАТ С.Х. Білім беру саласында авторлық құқықты қорғау және деректер қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін NFT криптографиялық токендерін қолдану	858
ИБРАЕВ А.Т. Применение алгебры гиперкомплексных чисел при обеспечении кибербезопасности образовательной среды	863